

Jakso 2:

Tunnusmusiikkia

Minun nimeni on **Janne Nokki** ja työskentelen Tullimuseon museonhoitajana. Vastaan Tullissa muun muassa museonäyttelyjen tuottamisesta, kokoelmien ylläpidosta ja historiajulkaisuista. Tullimuseo kerää ja tallentaa Suomen tullin historiaa ja perinnettä. Museon näyttelyt ovat vuodesta 1993 olleet Suomenlinnassa. Näyttelyt ovat avoinna yleisölle kesäaikaan, ja niihin on vapaa pääsy.

Tullimuseo avasi kesällä 2021 näyttelyn, joka kertoo Tullin ja tupakan vuosisataisesta yhteisestä historiasta. Näyttely on avoinna kahtena kesänä vuosina 2021 ja 2022.

Tupakkaan on vuosisatojen ajan liitetty erilaisia kulttuuria merkityksiä, mutta myös erittäin merkittäviä taloudellisia arvoja. Näyttelyssä ”**Himoitut lehdet**” pureudutaan tupakkatuotteisiin kulutuksen, verotuksen ja salakuljetuksen näkökulmasta.

Tämä podcast koostuu viidestä jaksosta, joissa käsitellään tätä erikoislaatuista ja laaja-alaista yhteiskunnallista ilmiötä ja sitä, millaisena se on näyttäytynyt eri aikoina tavaraviranomaisen työn kannalta. Tullitoimintaa on ollut Suomessa jonkin verran kauemmin kuin tupakkaa.

Tullille ei tunnetusti mikään inhimillinen ole vierasta. Tullin työ on aina tapahtunut keskellä yhteiskuntaa, kun raha ja tavara vaihtavat omistajaa rajojen yli.

Ensimmäisessä osassa kerron tupakan tulosta Suomeen, sen kulutuksesta ja verotuksesta vuoteen 1808 saakka. **Toisessa** jaksossa puhun tupakasta autonomian aikana, jolloin Suomi oli osa Venäjän keisarikuntaa. **Kolmannessa** jaksossa käsittelen 1900-luvun tupakointia ja sen verottamista itsenäisessä Suomessa. **Neljäs** osa pureutuu aikaan, jolloin tupakan terveyshaitat alkoivat yhä enemmän vaikuttaa viranomaistoimintaan. **Viidennessä** ja viimeisessä osassa tarkastellaan tupakan salakuljetuksen rajua kasvua viimeisten kolmen vuosikymmenen aikana.

Tämä on podcast-sarjan **toinen osa**. Käyn läpi 1800-luvun muutoksia Suomen tupakointikulttuurissa ja tarkastelen, miten siirtyminen poltettaviin savukkeisiin vaikutti tullitoimintaan.

Tervetuloa matkalle Tullin ja tupakkakasvin historiaan, josta ei todellakaan yllättäviä ja dramaattisia käänteitä puutu.

Tunnusmusiikkia

Kun venäläiset vuonna 1808 valtasivat suurimman osan nykyisestä Suomesta, he halusivat rauhoittaa maan väestön nopeasti. Yksi tehokas keino kansan rauhoittamiseen oli keventää verotusta. Keisari Aleksanteri I:n nimissä annettiin julistus, jolla muun muassa maatullilaitos kaupunkien porteilla lakkautettiin. Tämän seurauksena maalaisten ei enää tarvinnut maksaa aksiiseja eli valmisteveroja, kun he tulivat kaupunkiin myymään tavaroitaan.

Keisari lakkautti monia veroja, mukaan lukien kaikki tupakkaa koskevat kulutusverot. Vain tupakan tuontitullimaksu jäi, mutta sitäkään ei enää kannettu kaikesta tupakasta.

Kohta myös tulliraja Suomen ja Venäjän välillä määrättiin poistettavaksi.

Vaikka tulliraja Venäjälle palautettiin parin vuoden päästä, useimpia venäläisiä tavaroita sai tämänkin jälkeen tuoda Suomeen vapaasti ja tullitta. Tähän kuului myös tupakanlehdet ja niistä valmistetut tupakkatuotteet. Suomalaisille tuotteille, joita vietiin Venäjälle, määrättiin siellä kuitenkin tulli. Tullirajan tarkoitus ei ollut estää tuontia Venäjältä Suomeen, vaan Suomesta Venäjälle.

Kun vielä 1600-luvulla Venäjän tsaarit olivat kieltäneet tupakan käytön ankarilla rangaistuksilla, se oli sittemmin sallittu ja tullut hyvin suosituksi. Venäjän eteläosissa tupakkakasvi menestyi hyvin ja tuotti suuria satoja. Himoittua lehteä riitti vientiinkin.

Venäjään liittämisen jälkeen näiden ”venäjänlehdiksi” kutsuttujen tupakanlehtien ja niistä valmistettujen tupakkatuotteiden tuonti Suomeen kasvoi. Suomalaiset siirtyivät vauhdilla niiden kuluttajiksi. Olihan venäjänlehtiä salakuljetettu maahan jo edellisellä vuosisadalla, joten niitä osattiin Suomessa arvostaa.

Venäjän-tuonnin tuloksena suomalainen tupakkateollisuus alkoi kuihtua. Samalla loppui näiltä leveysasteilta kaupallinen tupakanviljely, jota oli vielä Ruotsin vallan aikana voimallisesti tuettu. Viljely kotipihalla omiin tarpeisiin toki jatkui edelleen. Melkoinen osa Suomessa kulutetusta tupakasta oli 1800-luvulla yhä tätä kotona kasvatettua ”nurkantakaiseksi” kutsuttua tupakkaa. Aromikin lienee ollut jokseenkin sama kuin venäläisessä mahorkassa.

Vaikka tupakan verotus näytti kevenneen huomattavasti Suomen liityttyä Venäjään, samalla kuitenkin tuontitulli nousi. Venäjän kauppapolitiikka oli varsin poukkoilevaa. Tulleja saatettiin yllättäen korottaa. Vaikka Suomi muodosti oman tullialueensa, jolla oli vuodesta 1812 lähtien oma tullilaitoksensa, oli täälläkin seurattava keisarikunnan tulleja ja tuonnin rajoituksia. Suomelle myönnettiin poikkeuksia Venäjän tullitasosta vain muutamille tavaroille.

Varsinkin 1820-luvun alussa tuontitulleja korotettiin. Suomessa oli enää muutama tupakkatehdas, jotka halusivat käyttää muutakin kuin vain venäläistä raaka-ainetta. Useimpiin tupakkatuotteisiin sekoitettiin useita eri lajikkeita. Korkean tullin vuoksi raakatupakan saanti muualta kuin Venäjältä uhkasi vaikeutua liiaksi, ja alan teollisuuden olemassaolo vaarantui.

Vuonna 1824 senaatti kuitenkin helpotti tupakkaraaka-aineen saantia keisarin suostumuksella. Tupakkatehtaat saivat tuoda ei-venäläistä raaka-ainetta huomattavasti alemmalla tullimaksulla, jos ne jalostivat kaiken raaka-aineen määräjän kuluessa. Tullin tehtäväksi tuli valvoa tarkasti, että tämä alemmalla tullilla tehtaalle tuotu raakatupakka todella käytettiin piippu- ja purutupakan ja nuuskan valmistamiseen kotimaan markkinoille. Tämä hoitui vertaamalla tullaustietoja tehtaan ilmoittamiin tuotantolukuihin. Tarvittaessa käytiin myös tehtaissa tarkastuksilla. Muuta verotusta kuin tullimaksu ei tupakkatuotteilla Suomessa edelleenkään ollut.

Sama ongelma koski sokeritehtaita, joiden ulkomaisen raaka-aineen saannin uhkasi tyrehtyttää uusi kireä tullipolitiikka. Sokeritehtaat saivat vastaavan tulliedun kuin tupakkatehtaat.

Tupakkatehtaita ei toki voinut perustaa kuka tahansa. Aikakauden elinkeinopolitiikan mukaisesti tehtailijan piti ensin anoa privilegia eli valmistuslupaa senaatilta. Vaikka tehtaiden saama tullietu oli merkittävä alennus, se ei vielä riittänyt pelastamaan suomalaista tupakkateollisuutta. Kun vuonna 1805 tupakkatehtaita oli ollut maassa useita kymmeniä, kolme vuosikymmentä myöhemmin niitä oli enää kolme.

Pelastus teollisuudelle tuli kuitenkin pian. Sen tarjosivat uudet tupakkatuotteet ja muuttuvat kulutustottumukset. Aiemmin tupakkaa oli nuuskattu, pureskeltu ja poltettu piipussa, mutta 1830-luvulla Suomeen levisi sikarien poltto. Tapa ei ollut sinänsä uusi, sillä tupakanlehtiin käärittyä tupakkaa olivat tuprutelleet jo Amerikan alkuperäisasukkaat. Nyt sikareita haluttiin kääriä Suomessakin.

1840-luvulla alettiin jälleen perustaa uusia tupakkatehtaita, ja kehitys kiihtyi 1850-luvulle tultaessa. Useimmat niistä olivat nimenomaan sikaritehtaita. Yksi tällainen oli Helsinkiin perustettu Borgströmin tupakkatehdas, joka toimi vuoteen 1928 saakka. Kaikki tehtaat eivät kuitenkaan olleet näin pitkäikäisiä.

Sikareihin ei voinut käyttää venäläistä raakatupakkaa vaan amerikkalaisia lajikkeita. Senaatin arkistojen mukaan tehtaas toivatkin raakatupakkaa Pohjois-Saksan satamista ja Englannista. On todennäköistä, että näiden tupakanlehtien alkuperä oli Atlantin valtameren takana.

Sikarien vanavedessä maahan levisi kokonaan uudenlainen tupakointimuoto. Siinä käytettiin huomattavasti halvempia ja pienempiä tuotteita. Venäjällä näitä kutsuttiin nimellä *papyrosi*. Nimellä tarkoitettiin ohueen paperiin käärittyjä sikareita. Tapa levisi Suomeen Pietarista, ja täälläkin alettiin puhua yleisesti paperosseista. Koska ulkomaanmatkailu oli Venäjän yläluokalta jonkin aikaa kielletty, he kävivät Suomessa, joka oli samaa valtakuntaa mutta kuitenkin erilainen paikka. Matkailun seurauksena myös paperossien käyttö levisi Suomeen.

Vielä eräessä 1850-luvun alun sanomalehdessä julkaistussa matkakertomuksessa venäläinen kirjoittaja totesi, ettei Suomesta juuri voinut ostaa paperosseja. Pari vuotta myöhemmin lehdissä kerrottiin, että Pietarista tuotiin Suomeen maanteitse satojatuhansia paperosseja. Lehdissä alkoi myös näkyä entistä enemmän paperossien myynti-ilmoituksia.

Kotimaisen tupakkateollisuuden kannalta merkittävä askel oli kaupan vapauttaminen vuonna 1859. Kaikkia tuontitulleja alennettiin. Samalla Suomen ja Venäjän välistä kauppaa järjesteltiin kuitenkin uudelleen siten, että valtaosa Venäjältä saapuvista tuotteista tuli tullin alaisiksi. Venäläiset tupakanlehdet ja valmiit tupakkatuotteet olivat olleet lähes puoli vuosisataa Suomessa tullittomia, mutta nyt myös niistä oli alettava maksaa tullia.

Koska yleinen tullitaso aleni, senaatti totesi, ettei yli 30 vuotta sitten tupakkatehtaille myönnetty tullinpalautusetu raakatupakasta ollut enää tarpeellinen, joten se voitiin lopettaa.

Venäjänlehdille määrätty uusi tullimaksu johti nopeasti lehtien salakuljetukseen Suomen ja Venäjän välisellä rajalla. Pietari oli itäsuomalaisten metropoli numero yksi. Siellä asioitiin paljon ja käytiin työssä. Moni oli tottunut tuomaan paluumatkallaan tupakanlehtiä Suomeen.

Ensimmäinen dokumentoitu salakuljetustapaus Karjalan kannakselta on heti vuodelta 1859, jolloin tulli tuli voimaan. Säkkipärveläinen talonpoika oli piilottanut hevoskuormansa noin 30 kiloa venäläisiä tupakanlehtiä. Vastaavia tapauksia oli useita.

Keskeinen tekijä tupakan salakuljetuksen renessanssille oli tietenkin se, että tullimaksujen vuoksi Venäjän rajalle perustettiin samana vuonna 1859 myös suomalaiset tulliasemat. Aiemmin tuonti oli ollut vapaata, joten salakuljetustakaan ei tapahtunut, mutta nyt tilanne oli toinen.

Tupakkateollisuuteen ja tupakan kulutukseen vaikutti myös liikenteen kehitys. Kun Pietarin rata avautui vuonna 1870 liikenteelle, Viipurin kaupunkiin muodostui nopeasti uusi tupakkateollisuuden keskittymä. Joitakin tehtaita toimi jopa aivan Venäjän tullirajan pinnassa. Ne käyttivät venäläistä raaka-ainetta, jota saatiin helposti junalla.

Muita tärkeitä tupakkatehdaskaupunkeja olivat Turku ja Helsinki.

Paperossien suosion kasvusta huolimatta purutupakka ja piipputupakka pitivät yhä pintansa, varsinkin maan pohjoisosissa. Tämä lienee myös syynä siihen, miksi ruotsinkielinen Pohjanmaa pysyi yhä tupakkatehtaiden keskittymänä. Alueella oli tupakanviljelyn ja valmistuksen osaamista 1700-luvulta lähtien.

1800-luvun lopulla Etelä-Suomen kaupunkeihin asettui myös ulkomaalaisia, jotka perustivat pieniä tupakkatehtaita. Osa vaikuttaa olleen kreikkalaista alkuperää. Ainakin vuoden 1884 teollisuustilastossa vilahtelee tällaisia nimiä: Demetres, Anastasiadi ja Konstantinides. Tunnetuin kreikkalainen sukunimi lienee vasta vähän myöhemmin tänne asettunut Christides, joka perusti tupakkatehdas Fennian. Viipurin tehtailijoista monet olivat lähtöisin Venäjältä, kuten Jakovlev, Sergejevski, Baronin ja Pototsky.

Perinteisesti tupakkatehtaat olivat varsin pieniä. Uusissakaan tehtaissa ei yleensä ollut kovin montaa työntekijää. Paperossit kuten aiemmatkin tupakkatuotteet valmistettiin pitkään käsityönä.

Paperossien valmistuksen, markkinoinnin ja kulutuksen kannalta ratkaisevaa oli kuitenkin se, että kohta työvaiheita pystyttiin nopeuttamaan. Jo vuonna 1857 suomalainen kauppias Willman haki senaatilta patentin suunnittelemaalleen paperossikoneelle. Valitettavasti arkistoista ei selviä, kuinka kauan Willmanin kone oli toiminnassa, kuinka tehokas se oli tai valmistettiin sillä lopulta yhtäkään paperossia. Patentin kohtalosta ei ole säilynyt tietoja.

1800-luvun edetessä tupakantyöstökoneet hankittiin ulkomailta, pääosin Saksasta. Koneiden työn laatu parani koko ajan ja mahdollisti entistä isommat tuotantomäärät. Tämä ei kuitenkaan poistanut ihmistyövoiman tarvetta, vaan päinvastoin lisäsi sitä. Käsiä tarvittiin yhä moniin työvaiheisiin. Tupakkatehtaat alkoivat palkata yhä enemmän nuoria naisia.

Kaksi merkittävää lisäinnovaatiota lisäsi huomattavasti paperossien kulutusta ja suosiota: turvalliset tulitikut ja itsepalava paperi. Tämä edesauttoi myös sitä, että entistä nuoremmat pääsivät nopeammin tupakoinnin makuun. Paperossin sytyttäminen ja tupruttelu eivät nimittäin vaatineet yhä pitkää harjoittelua kuin piipun.

Tulitikut ja itsepalava paperi liittivät tupakkateollisuuden osaksi muuta kasvavaa teollisuutta. Paperossituotannossa voitiin hyödyntää kotimaisesta puusta valmistettua paperia. Lisäksi kotimaista kartonkia voitiin käyttää paperossipakkauksissa. Tupakkateollisuudesta tuli osa laajempaa klusteria.

1890-luvulla tupakkatehtaita oli yli kolmekymmentä. Samaan aikaan Suomeen tullattiin yhä enemmän raakatupakkaa. Noin kaksi kolmasosaa Suomeen tuotavasta raakatupakasta oli venäläistä alkuperää. Paperosseja voitiin valmistaa venäläisestä raaka-aineesta. Muita tärkeitä raakatupakan tuontimaita olivat Saksa ja Ruotsi. Raakatupakkaa tuotiin suunnilleen yhtä paljon meritse ja rautateitse.

1900-luvun alussa Suomessa tupakkaa kulutettiin eniten paperosseina. Muualla Euroopassa ne eivät vielä olleet lyöneet läpi. Muun muassa naapurimaassa Ruotsissa käytettiin selvästi enemmän perinteistä nuuskaa. Suomen itsenäistymisen jälkeen venäläisperäinen paperossi-sana alkoi korvautua uudissanalla savuke. Ne eivät vielä muistuttaneet nykyisiä savukemalleja, vaan olivat useimmiten niin kutsuttuja pillisavukkeita, joissa oli ontto paperinen imuke.

Savukkeiden menekki kasvoi 1920-luvulla suorastaan räjähdysmäisesti.

Savukebuumin edetessä muuttui myös tupakan verotus. Kun autonominen Suomen suuriruhtinaskunta sai vuonna 1878 oman sotaväen, myös valtion menot lisääntyivät. Valtiopäivillä pohdittiin, kuinka veropohjaa voitaisiin laajentaa. Säädyt pääsivät yksimielisyyteen uudesta tupakkaverosta, joka sai Ruotsin-vallan ajoilta tutun nimen, suostuntamaksu. Vuodesta 1882 lähtien suostuntamaksua alettiin kantaa maahantuodusta raakatupakasta ja valmiista tupakkatuotteista. Sitä ei kuitenkaan pitänyt maksaa Suomessa valmistettavista tupakkatuotteista. Veron kanto Suomen tullilaitos.

Veroasetuksen mukaan uuden tupakkaveron tuotto oli käytettävä Suomen sotaväen eli tarkka-ampujapataljoonien ylläpitoon.

Koska vero koski myös raakatupakkaa, se kohdistui samalla tupakkatehtaisiin. Sen seurauksena seuraavana vuonna raakatupakan tuontimäärä suorastaan romahti. Laskua oli myös muissa tupakkatuotteissa. Senaatin oli pakko alentaa tupakan tuontitullia, jotta merkittävä ja kasvava teollisuudenala ei olisi joutunut liian koviin vaikeuksiin.

Maahantuonnin yhteydessä kannettava tupakkavero aiheutti myös muita ongelmia, joita osattiin ennakoita Tullissa jo ennen veron voimaantuloa.

Vuonna 1870 avautuneen rautatien myötä liikenne Suomen ja Venäjän välisellä rajalla vilkastui. Pietarilaiset olivat alkaneet viettää kesiiään Suomessa, erityisesti Karjalan kannaksen rannoilla. Odotettavissa oli, että venäläiset, usein korkea-arvoiset turistit, eivät olleet halukkaita maksamaan tupakastaan veroja rajalla. He olivat nimittäin maksaneet tupakasta jo Venäjän valmisteveroa. Tulli pelkäsi, että rajalla syntyisi liiaksi ristiriitoja venäläismatkustajien kanssa, joten Tullin aloitteesta Venäjältä tuleville matkustajille myönnettiin veroton tuontiraja. Sitä voidaan pitää ensimmäisenä modernina verovapaana matkustajatuontina.

Venäjältä saapuvien matkustajien, joita ei eroteltu sen mukaan, olivatko he Suomen vai Venäjän alamaisia, sallittiin tuoda 100 sikaria tai vaihtoehtoisesti noin puoli kiloa paperosseja tai muita tupakkatuotteita maahan verottomasti.

Suostuntaveroa kohtaan oli olemassa muutakin painetta. Vero oli säädetty valtiopäiväkaudeksi kerrallaan. 1890-luvun alussa Suomen säädyille ehdotettiin, että sen tilalle otettaisiin Venäjän mallin mukainen yleinen tupakan valmistevero, joka kohdistuisi sekä maahan tuotavaan että maassa valmistettuun tupakkaan.

Tämä tarkoitti, että verolle olisi väistämättä pitänyt panna myös maataloissa kotitarpeiksi nurkan takana viljeltävä palturitupakka eli kessu. Talonpoikaissäädylle tämä oli mahdoton hyväksyä. Toki veroa olisi myös ollut vaikea valvoa, eikä 1700-luvun kaltaisia julkisia rekistereitä tupakoitsijoista ehdottanut enää kukaan.

Niinpä tupakan valmistevero ei saanut Suomen säätyjen kannatusta. Valtion tulojen varmistamiseksi tupakalle määrättiin kuitenkin vuonna 1892 tuontimaksu, joka kannettiin tupakan ja tupakkatuotteiden maahantuonnin ja tullauksen yhteydessä. Näin Tulli pysyi vahvasti tupakan verottajana, ja kaikki tupakan maksut kannettiin maahantuonnin yhteydessä.

Tupakkaa pidettiin tuolloin ”jokapäiväisenä elintarpeena”. Raakatupakasta saatavat tullitulot olivat yhä tärkeitä, ja tulliverotus vain kiristyi. Jos vuonna 1890 maahan tuodusta tupakasta kannettiin jokaista suomalaista kohden 43 penniä tuontitullia, lähestyttäessä 1910-lukua jo yli markan verran.

Tupakkatuotteiden tuotanto Suomessa kasvoi. Esimerkiksi vuosina 1909–13 niiden tuottamien paperossien määrä kaksinkertaistui, kun taas muiden tupakkalajien vuosittaiset tuotantoluvut pysyivät jokseenkin ennallaan. Vuonna 1920 tehtaiden tuottama paperosimäärä oli jälleen kaksinkertaistunut.

Tupakkateollisuus työllisti 1900-luvun alussa tuhansittain suomalaisia, etupäässä naisia. Esimerkiksi vuonna 1909 tupakkatehtaissa oli yli 4 000 työntekijää.

1900-luvun alussa suomalaiset kuluttivat savukkeita asukasta kohti enemmän kuin missään muualla. Sen sijaan henkeä kohti kuluvan tupakan määrä ei ollut yhtä korkea, mutta huomattava sekin. Monessa Euroopan maassa piipputupakan, purutupakan tai nuuskan käyttö oli yhä huomattavasti savukkeita suositumpaa.

Savukkeista muodostui Suomessa modernin, urbaanin ja edistyksellisen ihmisen tunnus. Purutupakan jauhaminen, piipun poltto ja nuuskaus alkoivat vaikuttaa takapajuisilta. Ainakin savuketeollisuus antoi vahvasti ymmärtää asian olevan näin. Savukkeiden massiivinen markkinointi alkoi 1800-luvulla USA:ssa, missä syntyivät ensimmäiset suuret tupakkayhtiöt. Suomessa seurattiin samoja trendejä, vaikka tehtaot pysyivät kotimaisessa omistuksessa.

Erityisesti Suomessa 1900-lukua voidaan kutsua savukkeiden vuosisadaksi.

Kiitokset mielenkiinnosta. Minä olen Janne Nokki, ja tämä oli Tullin ja tupakan historiaa käsittelevän podcast-sarjan toinen jakso. Seuraavassa jaksossa käsittelen tupakan tuontia, verotusta ja valvontaa itsenäisessä Suomessa 1900-luvulla.

Tunnusmusiikkia